TÜRKİYE'DE GERİ KALMIŞ BÖLGELERİN KALKINMASINDA KIRSAL SANAYİNİN YERİ VE BAŞLICA SORUNLARI

Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

cyilmaz@omu.edu.tr

Giriş

- Türkiye 1950'lerden beri çok yoğun bir iç ve dış göç süreci yaşamaktadır. Yurtdışına göçler uluslar arası çeşitli siyasî nedenlerle zaman zaman kesintiye uğrasa da, iç göçler hızını hiç kesmeden devam etmektedir.
- Ülke genelinde karşılaşılan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasî sorunlar kırları ve şehirleri ayrı ayrı etkilemekte, bu süreçler kırdan kopuşu hızlandırırken şehirlerde çok daha büyük problemlerin doğmasına neden olmaktadır.

- Türkiye’de iller ve bölgeler arasında gerek fizikî gerekse beşerî coğrafya şartlarından kaynaklanan dengesizlik iç ve dış göçlerin başlıca kaynağını oluşturmaktadır. İstihdam, eğitim, sağlık, sosyal çevre gibi belli alanlardaki mekânsal farklılıklar hemen her ülkede göçlerin yaşanmasına sebep olur. Türkiye’deki sorun bunun çok hızlı ve belli merkezlerde toplanmasından kaynaklanmaktadır.
- Gelişmiş ülkelerde kırsal nüfus oranı ortalama % 5’in altında olduğu halde, Türkiye nüfusunun % 35’i halâ kırsal kesimdedir ve potansiyel olarak bu nüfusun büyük kısmı göç etme eğilimindedir. İller ve bölgeler arası gelişmişlik farkı bunun başlıca sebebini oluşturmaktadır.

- Bugün Türkiye % 1,5'lik nüfus artış hızı ve % 10'luk işsizlik oranı ile iktisadi kalkınmasını sağlamak ve kırdan kente göçü yavaşlatmak için türlü çareler arayan bir ülkedir. Yatırım sermayesi bulmakta zorlanmakta, iç ve dış borç stokunu eritmede güçlük çekmekte, yabancı sermayeyi her ne şartta olursa olsun desteklemek zorunda kalmaktadır.
- Diğer yandan geçmişte değerlendiremediği kırsal sanayi girişimlerini bugün canlandırabilmek için bölgesel kalkınma plânları yapmakta, sempozyumlar düzenleyerek konuyu tartışmakta, iller bazında teşvik programları hazırlayarak bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Kırsal yatırıma destek

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 2005'te 16 ilde pilot olarak uygulanan, bu sene 65 ilde daha uygulamaya koyulacak 'Kırsal Kalkınma Projesi' yürürlüğe girdi

GEÇEN yıl 16 ilde uygulanan ve başarılı sonuçlar alınan proje ile kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal üretim ve sanayi entegrasyonunun sağlanması, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, alternatif gelir kaynaklarının çoğaltılması, kırsal altyapının geliştirilmesi hedefleniyor.

Kırsal Kalkınma Projesi kapsamında, çiftçilere tarımsal ürünlerin depolanması, işlenmesi, ambalajlamasına yönelik yatırım tesisleri, jeotermal, güneş, rüzgar ve benzeri alternatif enerji kaynakları, sera yapımına yönelik yatırımlara hibe desteği sağlanacağını bildirildi. Hibe programından yararlanmak isteyen yatırımcıların, projelerini 3 Haziran 2006'ye kadar tarım il müdürlüklerine sunmaları gerekiyor.

Proje kapsamındaki ekonomik yatırımların yüzde 50'si, alt yapı yatırımlarının ise yüzde 75'i hibe olarak program kaynaklarından finanse edilecek. Programdan desteklenecek ekonomik yatırımlar için hibe üst limiti bireysel başvurular için 25 bin YTL'yi, grup başvurularında 175 bin YTL'yi, altyapı yatırımlarında ise 300 bin YTL'yi geçmeyecek.

Ordu Tarım Müdürü Sadi Sadıkoğlu, proje hazırlanması ile ilgili olarak Tarım İl Müdürlüğü Proje Yürütme Birimi tarafından gerekli desteğin sağlanacağını ifade etti. Sadi Sadıkoğlu, proje hazırlayarak yatırım teklifi vermek isteyen yatırımcıların 3 Haziran'a kadar başvurularını yapmaları gerektiğini vurguladı.

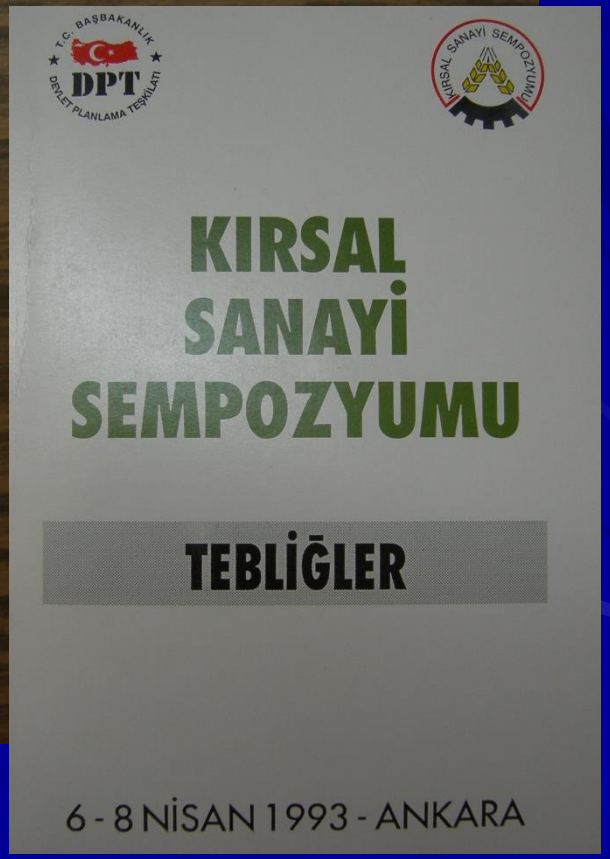

- Göçler ve aşırı nüfus yığılması ile bunalan büyük kentlerimizi rahatlatmak ancak kırdan kente göçü yavaşlatmak ve göç eden nüfus miktarını en azından kabul edilebilir bir seviyeye çekmekle mümkündür.
- Bunun için gerek Kalkınma Planları'nda gerekse siyasî partilerin programlarında bu hususular her zaman yer bulmuş, zaman içinde GAP, DAP, DOKAP gibi bölgesel ölçekli büyük projeler gündeme gelmiştir.
- İç göçlerin hızı ve yönü dikkate alındığında sunulan önerilerin, yapılan çalışmaların ve alınan tedbirlerin fazla bir işe yaramadığı, bölgesel dengesizliklerin iç göçleri beslemeye devam ettiği görülmektedir.

- Hemen her dönemde çok çeşitli teşvik ve uygulamalar yürürlüğe konmasına rağmen kırsal kesimin sorunlarının bir türlü çözüme kavuşturulamaması bir yerlerde yanlış giden bir şeyler olduğunu bize göstermektedir.
- Aslında yanlış giden şeylerin ne olduğu bellidir. 1970'li yıllarda yurtdışındaki işçilerimiz vasıtası ile Türkiye kırlarında başlatılan ve sonu hüsranla biten *kırsal sanayi girişimleri*nin başlangıç, gelişim ve sonucuna bakılarak, neyi nerde yanlış yaptığımız kolaylıkla görülebilir ve anlaşılabilir.

- Bu araştırmada, Türkiye’nin daha önce yaşadığı kırsal sanayi girişimlerinin neden ve nasıl başarısızlıkla sonuçlandığından yola çıkılarak, mevcut durum ele alınmış, birkaç örnek verilerek, yaşanan tecrübeler ışığında, geçmişte yapılan hatalar ve bundan sonra yapılması gerekenler yeniden yorumlanarak geleceğe ait bir projeksiyon sunulmuştur.

2. Türkiye'de Geri Kalmış Bölgeler Sorunu ve İşçi Şirketlerinin Ortaya Çıkışı

- Türkiye'den batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine doğru 1960'lı yıllarda başlayan işgücü göçü hareketi 1970'li yıllarda ilginç bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta bir miktar para kazanıp dönme arzusu ile yola çıkanlar, bu sürecin uzamasına bağlı olarak çeşitli arayışlara girmişlerdir. 1973 petrol krizi ile birlikte Batı Avrupa'da işçi alımının durdurulması ile birlikte yurtdışındaki vatandaşlarımız arasında geri dönüş endişesi başlamıştır. Bunlar gerek kendileri kesin dönüş yaptıklarında işsiz kalmamak, gerekse kırsal kesimdeki yakınlarını bir işe yerleştirmek ve belki de en önemlisi onları gurbete sevk eden geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için köylerine veya kasabalarına, bölgelerinin gelişimine katkıda bulunacak istihdam yaratan bir tesis kurma arzusuna kapılmışlardır.

- 1970’li yılların başlarında hız kazanan işçi şirketleri hareketi kısa zamanda tüm Türkiye’yi sarmış, adeta yerden biter gibi ülkenin her tarafında yüzlerce şirket kurulmuştur. Kanunlarla ayrı ayrı tanımları da yapılan ve kamuoyunda *İşçi Şirketleri, Halk Sektörü, Millet Sektörü, Halka Açık şirketler, Çok Ortaklı Şirketler, Hemşehri Şirketleri, Bölgesel Kalkınma Şirketleri* vbg. isimler alan bu kuruluşlar Türkiye’nin saman alevi gibi bir anda yanıp sönen gerçek bir kırsal sanayi hamlesi olarak ülke tarihinde yerlerini almışlardır.

- Kuruldukları yıllarda batılı ülkelerin de dikkatini çeken bu hareket, Türkiye'nin 1970'li yıllardaki gerilim dolu istikrarsız ortamında gerekli ilgi ve desteği bulamamış ve yaşanan acı tecrübelerle yok olup gitmiştir. Bu yok oluş süreci yurtdışındaki vatandaşlarımızın tasarruflarını ölü yatırımlara; köy, kasaba ve şehirlerde konut ve arsa almaya yöneltmiş, kesin geri dönüşü engellemiş, ailelerin de göçe katılması ile kırların boşalmasına bir başka açıdan da katkıda bulunmuştur. Bu sürecin günümüze yansıyan boyutu ise; göç Batı Avrupa ülkelerinde kalıcı hale gelmiş, mevcut işçi tasarrufları da (bulundukları ülkelerde konut ve işyeri yatırımları yoluyla) Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine yönelmiştir.

- İşçi şirketleri hareketinin başlangıcında gerek Türk kamuoyu gerekse Batı kamuoyu farklı beklentiler içine girmiştir. Türk kamuoyunun beklentileri özetle şu şekildedir: *"İşçi şirketleri yolu ile döviz girişi devam edecek. Ödemeler dengesi açığı kapatılacak. Fazladan gelen bu döviz ile Türkiye daha hızlı sanayileşecek. İşçilerin bu şirketlere ortak olmaları ile onların Türkiye ile iktisadi bağları artacak. İşçilerin yurda dönme eğilimleri kuvvetlenecek. Yurtdışında vasıf kazanan yetişmiş işgücümüz olacak. Bunlar toplum önderi olarak kırların kalkınmasında aktif rol oynayacak. Üretim artışı ile enflasyon duracak. Sanayi yurt çapında dengeli dağılacak, böylece iç göçlerin önüne geçilecek. Sermayenin tabana yayılması ile emek ile sermaye arasındaki çatışmalar azalacak, gerginlik ortadan kalkacak sosyal adalet daha hızlı sağlanacak"*.

- Başlangıcından itibaren batılı ülkeler de bu hareketi dikkatle takip etmişlerdir. Kendilerine pazar ve işgücü kaynağı olarak gördükleri Türkiye'nin böyle bir hareket sonucunda, işgücü gönderen geri kalmış ülke durumundan sanayileşmiş ülke konumuna yükselme ihtimalinin belirmesi sonucu, olayı önce endişe ile takip etmişler, uzmanlar göndererek meseleyi tahlil etmişler, daha sonra (başarısızlıkla sonuçlanan gelişmelere bakarak) ilgilerini kesmişlerdir.

- 1960'lı yılların sonlarından 1970'li yılların sonlarına kadar kâğıt üzerinde binlerce işçi şirketi kurulmuştur *(Şekil 1).* Bunların bir kısmı *plânlama,* bir kısmı *yatırım*, bir kısmı da *üretim* aşamasında faaliyetlerine son vermişlerdir. Bunlardan çok azı (tespit edilen rakamlara göre 223 tanesi) el değiştirerek veya çoğunluk hisseleri yerli şirket ya da işadamlarının eline geçerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.
- *Yatırım miktarları* 1981 yılı itibariyle 476 milyon dolar olup, % 19'luk yatırım payı ile Kayseri başta gelmektedir.

Şekil 1: İşçi şirketlerinin illere göre dağılımları

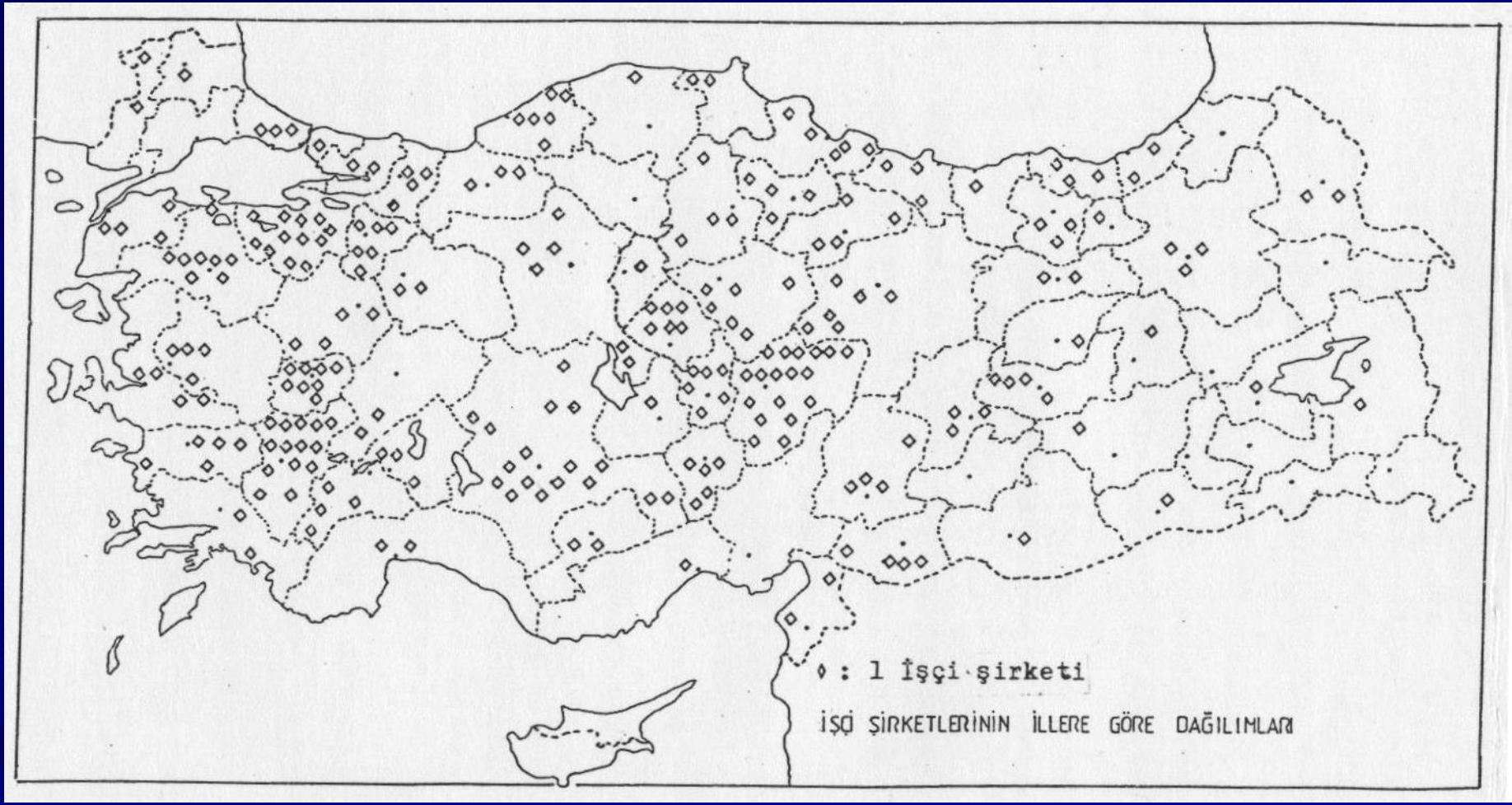

- *Kuruluş yerleri* açısından Türkiye'de özel sektör ile işçi şirketleri karşılaştırıldığında ise, özel sektör Marmara bölgesi'ni % 58.8 oranında tercih ederken bu oran işçi şirketlerinde % 17, özel sektör İç Anadolu Bölgesi'ni % 11.5 oranında tercih ederken işçi şirketlerinde bu oran % 29.1 olmuştur. Benzer şekilde Karadeniz Bölgesi'nde de özel sektörün tercih oranı % 6.3 iken bu oran işçi şirketlerinde % 18.8'dir. Bu rakamlar işçi şirketlerinin Türkiye'de özel sektörün gitmek istemediği yerlere gittiğinin en açık göstergesidir *(Şekil 2).*

Şekil 2: İşçi şirketlerinin bölgesel dağılımları

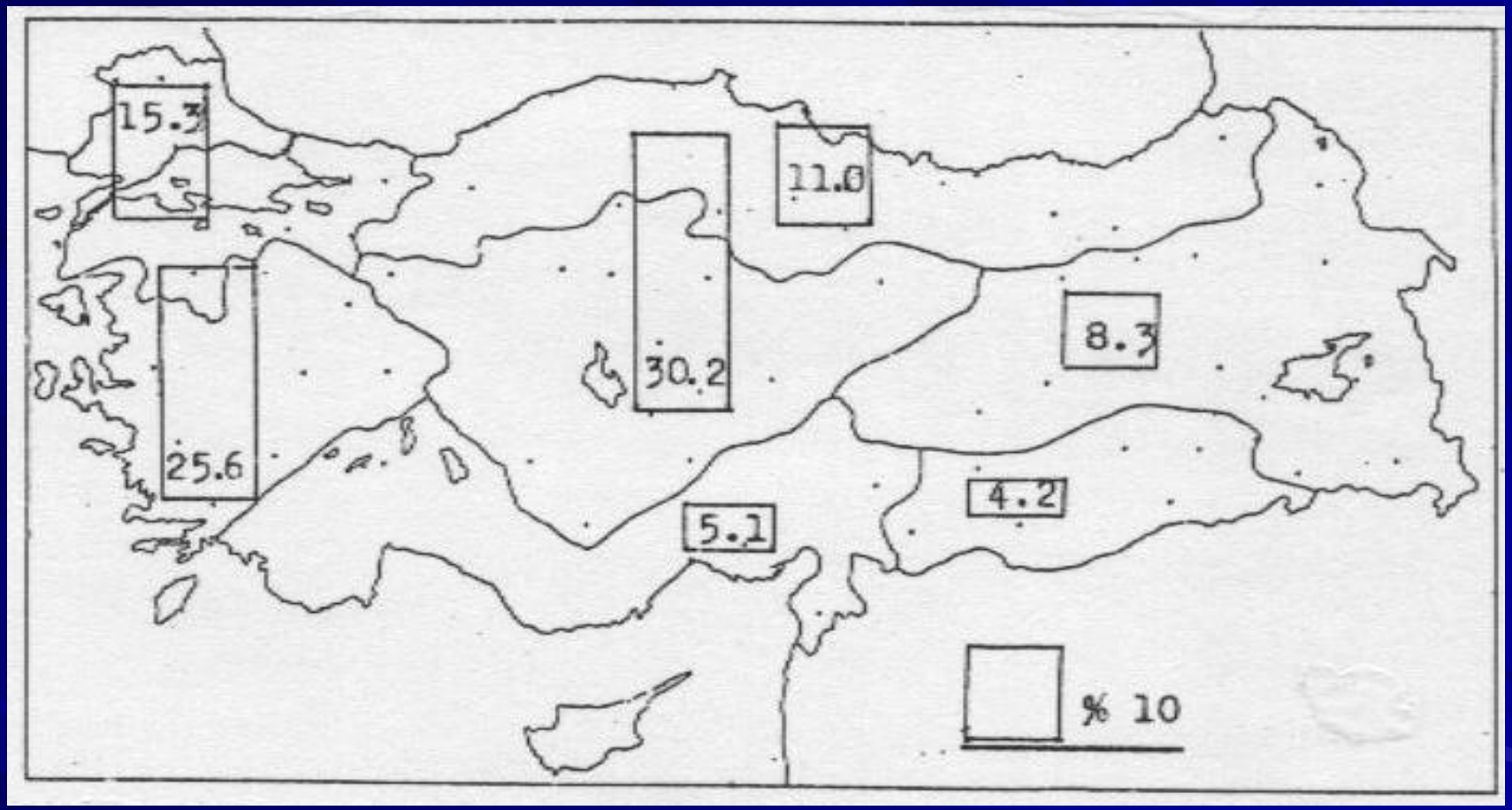

3. Başarısız Olmuş İşçi Şirketleri ve Bunun Nedenleri

- Yukarıda bahsedilen ve nispeten başarılı olan 223 şirket dışında kalan binlerce işçi şirketi girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bunların kimi plânlama safhasında, kimi inşa, kimi de işletme safhasında olmak üzere çeşitli aşamalarda faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak bu şirketlere gönül veren vatandaşlarımız bu tür girişimlere küsmüş sonraki yatırımlarını daha çok gayrimenkul ve faiz gibi verimsiz alanlara yöneltmiş, en verimli çağlarında en güzel girişimcilik duyguları körelmiş, en önemlisi Anadolu'da "*kolektif olarak bir şeyler yapabilme bilinci*" yok olmuştur.

- Devletin bu şirketlere destek amacıyla kurduğu (fakat zamanında gerekli desteği ver(e)mediği) *DESİYAB (Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası),* devletin ilgisizliği karşısında yurtdışındaki işçilerin kendi aralarında Bonn'da kurdukları *VTA (Türk İşçi Şirketleri Birliği)* ve bunun Türkiye temsilcisi olarak kurulan *HALK-İŞ (Halk ve İşçi Şirketleri İşverenleri Sendikası)* gibi kuruluşlar da işe yaramamış, sonraki yıllarda bunlar da kendilerini feshetmişlerdir.
- Sonraki yıllarda DESİYAB bu başarısızlığın nedenleri ve alınması gereken önlemler hakkında birçok çalışma yapmasına rağmen bunlardan hiçbir sonuç alınamamış, bilim adamlarının ve ilgili kişilerin önerileri bir işe yaramamıştır.

desiyab

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100. YILI
100
1881-1981

Desiyab 2. Sempozyumu

TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİNDE HALK VE İŞÇİ ŞİRKETLERİNİN ROLÜ VE GELECEĞİ

1-2 TEMMUZ 1981
ANKARA

desiyab

DEVLET SANAYİ VE İŞÇİ YATIRIM BANKASI A.Ş.

Desiyab 6. Sempozyumu

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLER OLAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE GELECEĞE DÖNÜK ÖNERİLER

27 KASIM 1985 — ANKARA

- Böylece, yeterli altyapı ve girişimci olmadığı için değil, zamanında gereken tedbirler alınmadığı için, özel sektörün ve devletin bile daha uzun yıllar giremeyeceği bölgelere yapılan yatırımlar başlamadan sona ermiştir. İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi Türkiye ile birlikte işçi gönderen ülkeler kendi vatandaşlarına sundukları kolaylıklar ve onlar sayesinde gerçekleştirdikleri kalkınma hamleleri sonucunda bugün müreffeh ülkeler konumunda iken Türkiye hâlâ işsizlik ve göç gibi sorunlarla boğuşmaktadır.

O halde işçi şirketlerini başarısızlığa iten başlıca faktörler neydi?

- Türkiye'de geri kalmış bölgeler sorunu hala çözülemediğine göre bu sorunun cevabı önemlidir. Çünkü her yeni gelen hükümet eskiden olduğu gibi yine kalkınmada öncelikli iller ve bunlara yönelik teşvik programları hazırlayarak bu problemi çözebileceğini düşünmekte, fakat bütün bu çabalardan doyurucu bir sonuç elde edememektedir.
- Bu durum, yıllar önce yaşanan tecrübelerden, yapılan yanlışlıklardan hiç ders alınmamış olduğunu bize göstermektedir. Bu nedenle yeni yanlışlıkların yapılmasının önüne geçebilmek için bu şirketlerin başarısızlık sebeplerinin yeniden ortaya konulması ve daha ayrıntılı olarak irdelenmesi gerekmektedir. İşçi şirketleri hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan faktörler üç başlık altında özetlenebilir. Bunlar;

3.1. Planlama Safhasında Karşılaştıkları Sorunlar

- İşçi şirketleri devletin öncülüğü veya desteği olmadan, kendiliğinden ortaya çıkmış bir hareket olduğundan daha plânlama aşamasındayken birçok sorunla karşılaşmışlardır. İşte bunlardan bazıları;
- Sanayinin kuruluş şartları dikkate alınmamıştır. Yer seçimi yaparken akılcı ve bilimsel değil, duygusal davranılmış, hatta bir bölümü devletin alt yapı hizmetlerini bile götürmede zorlandığı veya hiç getiremediği yerleri tercih etmişleridir.

- Devlet veya özel kurumlar yatırımcılara hazır ve uygulanabilir projeler sunamamışlar veya sundukları projelerin maliyetleri çok yüksek olduğundan bunlara itibar edilmemiştir.
- Büyük bir sermaye ile değil, küçük tasarruflarla işe başlanmıştır. Amaç yörede bir fabrika bacasının tütmesi olduğundan başlangıçta kâr amacı güdülmemiştir. Bu da katılımcıların ortaya koydukları sermayenin çok küçük boyutlarda kalmasına neden olmuş, süreç uzayınca gerekli sermaye desteği sağlanamamıştır.

- Çoğu belli bir alanda ne üreteceğini bilmeden kurulmuştur. Sabırsızlığın ve ataklığın etkisi ile yatırım alanı çok amaçlı ve çok yönlü olarak tespit edilmiştir. Bazıları kuruluş sözleşmelerinde 1'den 12'ya kadar değişen faaliyet kolları öngörmüşlerdir. Gerekli fizibilite için uzmanlara danışılmamış, hatta gereksiz ve fuzuli masraf görülmüştür.
- Girişimcilerin büyük çoğunluğu bu işlerde daha önce başarılı olmuş tecrübeli kişiler değildir. Bunlar kendilerine ciddi önder ve işbilir girişimci de bulamamışlardır. Çoğu, ya memleketlerinden gelen tanıdıkları kişilerin sözlerine güvenerek (ki bunların içinde kaymakam ve belediye başkanları da olmuştur), ya da adreslerine gelen gösterişli boş formları doldurarak işe girişmişlerdir.

- Türkiye’nin Batı Avrupa ülkelerindeki dış temsilcilikleri konuyu yeterince ciddiye almamışlar, zamanında gereken bilgilerle donatılmadıklarından olayın büyüklüğünü kavrayamamışlardır. Bunun sonucu olarak da işçilerimiz ne yapacağını ve kime güveneceğini bilememiş, devletin bu işteki yerini bir türlü anlayamamışlardır. Nitekim bu durum sonraki yıllarda çirkin yüzünü bir kez daha göstermiş, işçilerimiz katılım ortaklığı veya faizsiz bankacılık gibi girişimlerle çok daha büyük miktarlarda dolandırılmışlar, yatırıma gidebilecek paralar yok olmuştur.

- Yeni ve örneği daha önce görülmemiş bir hareket olduğundan sayısız bürokratik engelle karşılaşmışlardır.
- Ortak sayısının çok ve genelde bunların yurtdışında olmaları nedeniyle şirket genel kurulları yapılamamış, faaliyetin hangi aşamada olduğu ortaklar tarafından izlenememiş, o dönemdeki yetersiz ulaşım ve iletişim imkânları nedeniyle zamanında yeterli bilgilendirmeler de yapılamadığı için ortaklar taahhüt ettikleri paraları da zamanında öd(iy)ememişlerdir.
- 1970'li yılların çalkantılı siyasî ortamında bunlar için gerekli yasal düzenlemeler de bir türlü gerçekleştirilememiş, böylece hareketin büyük kısmı daha plânlama safhasında sona ermiştir.

3.2. Yatırım Safhasında Karşılaştıkları Sorunlar

- Bir kısım şirketler plânlama safhasını başararak yatırım safhasına geçebilmişlerdir. Fakat plânlama safhasında karşılaşılan zorluklar burada da kendini göstermiş, bunlardan önemli bir kısmı da yatırım safhasında faaliyetlerine son vermişlerdir. Bunlar;
- Şirketlerin yoğun olarak kurulduğu 1970'li yıllar Türkiye'de enflasyonun yüksek, devalüasyonların da sık yapıldığı bir dönemdir. Devamlı değişen döviz kurları karşısında bu şirketlere herhangi bir ayrıcalık tanınmaması yüzünden maliyetler sürekli artmış, henüz yatırım aşamasındayken bile finansman açıkları meydana gelmiştir. Böylece daha kuruluş aşamasında toplanan paralar enflasyon karşısında eriyip gitmiş, yatırım gözle görülür hale gelmeden elde para kalmamış, işletme safhasına geçilememiştir.

- Yine aynı yılların sonlarına doğru Türkiye'de uygulanan yüksek faiz politikaları, işçi dövizlerini –sonu belirsiz yatırımlar yerine- banka ve özel sektör (banker) faizine yöneltmiş, bu da şirketlerin ihtiyaç duydukları kuruluş sermayesi desteğinden yoksun bırakmıştır.
- Geri kalmış bölgelere yatırım yapanlar teşvik belgesi almış olsalar da gerekli banka kredilerini temin edememişlerdir. Gereken zaman içinde ihtiyaç duyulan para temin edilemediği için yatırım maliyetlerinde kısıntıya gidilmiş, örneğin yeni makineler yerine, daha ucuz diye, modası geçmiş hantal makineler ithal edilmiştir.
- Bir kısım şirketler olayı yeterince ciddiye almamışlar, pazar alanı dar olan lüks tüketim malları üretmeye kalkmışlardır. Bir kısmı da daha yatırım aşamasındayken faaliyet alanını değiştirmiş, sonu belli olmayan maceralara sürüklenmiştir.

3.3. İşletme Safhasında Karşılaştıkları Sorunlar

- Binlerce işçi şirketinden çok azı işletme safhasına geçebilmiştir. Bunların bir kısmı el değiştirip işçi şirketi vasfını kaybederek yoluna devam etmiştir. Kuruluşunda yurtdışındaki işçilerin fikir, gayret ve sermayesi olan ve yukarıda bahsedilen 223 şirketi bu grupta değerlendirebiliriz. Bunların en tanınmışları Yozgat'ta kurulan YİBİTAŞ'tır. İşçi şirketi olarak kalan diğerlerinin büyük çoğunluğu ise zaman içinde faaliyetlerine son vermişler, çok ortaklı oldukları için bina ve makine donanımları bile paylaşılamayarak ortada kalmışlar ve çürümeye terk edilmişlerdir. Bu tür işletmelere sayısız örnek vardır. Bu örneklerin bir kısmı aşağıda işletme safhasında karşılaştıkları sorunlar ve başarısızlık sebepleri ile birlikte verilmiştir;

- *Enerji sorunu*. İşçi şirketlerinin faaliyete geçtiği 1970'li yılların sonları aynı zamanda Türkiye'de enerji sıkıntısının hat safhaya çıktığı yıllardır. Petrol fiyatlarının artması, sık sık kesilen elektrikler işletmelerin üretimlerini kesintiye uğratmış, enerji konusunda ek yatırım yapmaya zorlamış, bunu başaramayanlar büyük problemlerle karşılaşmışlardır.

- *Hammadde sorunu.* İşçi şirketlerinin hemen hepsinin başlangıçtaki temel düşüncesi bulundukları mekânda var olan veya var olduğunu zannettikleri hammadde kaynaklarını değerlendirmektir. İşletme safhasına geçip bu hammaddeleri değerlendirmek istediklerinde farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Samsun-Bafra karayolu üzerinde, 19 Mayıs (eski adı Engiz) ilçe merkezinde kurulan ENGİZ SÜT buna güzel bir örnektir.

Örnek 1: Engiz (Ballıca / 19 Mayıs / SAMSUN)

- *Ulaşım ve iletişim sorunu.* 1970'li yıllar Türkiye'de kırsal alanlarda ulaşımın yeterli olmadığı, iletişimin ise insanlar vasıtası ile kulaktan kulağa sağlandığı bir dönemdir. Kuruluşların temelleri atılırken genellikle yakın çevredeki hammadde kaynakları düşünüldüğünden ulaşım güçlükleri göz ardı edilmiş, ancak üretim safhasına geçildiğinde pazarların uzaklığı ve mesafenin önemi anlaşılabilmiştir.
- Yine aynı dönem, en temel iletişim aracı olan telefon altyapısının bile olmadığı yıllardır. Bu durum üretim ve tüketim alanları arasındaki iletişimi zorlaştırdığı gibi, yaptıkları yatırımlardan sürekli bilgi sahibi olmak isteyen yurtdışındaki işçilerle de haberleşmeyi engellemiş, böylece en küçük olumsuzluklar kulaktan dolma sözlerle yurtdışına kötü olarak yansıtılmıştır. Bu durum işletmelerin kaderini de etkilemiş, sermaye artırımı veya işletme giderleri gibi zaruri ihtiyaç anlarında ortakların bir araya gelerek ortak karar almalarını zorlaştırarak, işletmelerin geleceğini karartmıştır.

- *Pazarlama sorunu*. İşletme safhasına geçebildikleri halde faaliyetlerine son veren kuruluşların karşılaştığı önemli sorunlardan biri de ürettikleri mallara pazar bulamamış olmalarıdır. Yukarıda verilen Engizsüt örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Samsun şehri gibi, 20 km mesafedeki büyük bir pazara pastörize süt vermeyi düşünen ve kurulduğu dönemde bu yörede bu işi yapan tek tesis olan Engizsüt işletme safhasında acı bir tecrübeyle karşılaşmıştır. Yıllardır (ve 2006 yılı itibariyle hâlâ) köylerden gelen ve kapı kapı dolaşarak süt pazarlayan köylülerden sütünü temin eden şehir halkı bu alışkanlığını değiştirmemiş, Engizsüt'ün pastörize sütüne ilgi göstermemiştir. Böylece var olduğu sanılan hazır pazarın ancak işletme aşamasına gelince gerçekte var olmadığı anlaşılabilmiştir.

- *Sermaye sorunu*. Bu şirketlerin kuruluş sermayeleri başlangıçta bütünüyle işçilerin tasarruflarına dayanıyordu. İlk yıllarda yurtdışında bekâr yaşayan ve başlıca hedefi bir an önce para kazanıp geri dönmek olan işçiler tasarrufu ana gaye edinmişlerdi. Şirketlere aktarılan paralar da bu tasarruflara dayanıyordu. Yıllar geçtikçe geri dönüşler ertelenmiş ve ailelerin göçü başlamıştır. Tek odalı fabrika hayımlarından evlere geçilmiş, ev kirası çoluk çocuk masrafı derken tasarruf geri plâna itilmiştir. Şirketlerin plânlama ve kuruluş yılları işçilerin tasarruf ettikleri döneme rast gelirken, şirketlerin paraya ihtiyacı olduğu işletme safhasında işçilerde bu işe ayıracak para kalmamıştır. O dönemde Türkiye'deki malî yapının da kuvvetli olmaması nedeniyle kredilerde yaşanan sorunlar durumu daha da kötüleştirmiştir.

Örnek 2: Türkeli (Sinop)

- *Yönetici sorunu*. Bize göre en önemli sorun budur. Bu problem geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de kırsal sanayinin karşı karşıya olduğu ve mutlaka bir çözüm bulunması gereken en önemli meseledir. Kırdan kente göçler nedeniyle kırsal kesimde nitelikli ve vasıflı insan kalmadığı gibi, şehirlerde mevcut yetişmiş insan gücünü de kırlara göndermek oldukça zor ve güç bir iştir. Çünkü nitelikli ve işbilir yönetici veya işletmecilerin kendi hür iradeleri ile az bir ücretle hiçbir sosyal çevresi olmayan alanlara gitmesi beklenemez. Bu durum geçmişte de böyle olmuş, gerek işçi şirketlerinin profesyonel yöneticilere iyi para vermek istememesi, gerekse iyi yöneticilerin bu alanları tercih etmemeleri nedeniyle kırsal kesimde kurulan fabrikaların başına yerel çevreden tanıdık kişiler geçmiştir. Ufukları dar, çoğu gerekli eğitimi almamış olan bu şahıslar serbest piyasa ortamında başlarında bulundukları şirketleri bir türlü kârlı yatırımlar haline getirememişler ve zaman içinde bu kuruluşlar (yukarıda da ifade edildiği gibi) ya el değiştirerek belli şahıs veya şirketlerin eline geçmiş, ya da zarar ederek faaliyetlerine son vermişler ve kapanmışlardır.

Örnek 3: Güzelkent

Örnek 4: Ayancık / SİNOP

5. Sonuç ve Öneriler

- Türkiye'de geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalardan tatmin edici bir sonuç elde edilememiştir. Bölgelerarası dengesizlik ve göçlerin artarak devam etmesi bunun kanıtıdır. Bundan sonra yapılacak çalışmaların da boşa gitmemesi için önceki uygulamalar mutlaka gözden geçirilmeli ve gerekli dersler çıkarılmalıdır. Ders alınacak bu uygulamaların başında *işçi şirketleri hareketi* gelmektedir. Bu hareketin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığından yola çıkılarak *kırsal sanayi* ile ilgili olarak geleceğe yönelik alternatif tedbirler geliştirilebilir.

- Kırsal sanayi desteklenmeye devam edilmelidir. Çünkü - turizm gibi doğrudan hizmet sektörüne yönelik bir potansiyel yoksa- yerel ölçekte istihdam sağlanmadan ve dışarıdan belli miktarda para gelmeden bir bölgede kalkınmanın itici gücü oluşmamaktadır. Bunun için özellikle göç veren bölge ve yörelerdeki küçük ve orta boy şehirler ile bunlara bağlı merkez köylerde girişimcilik desteklenerek, buralar sosyo-ekonomik açıdan canlandırılmalıdır. İstihdam ve üretkenlik güçlendirilirken bölgeler arası rekabet gücü de arttırılmalıdır. Üretilen mal ve ürünlerin ülke içinde ve dışında ihtiyaç duyulan yerlere sevki için gerekli ulaşım ve iletişim imkânları geliştirilmelidir. Özellikle sermayenin ülkenin her yerine serbestçe ve korkusuzca giriş yolunun önü açılarak en geri kalmış bölgeler için bile bir kalkınma ve nüfusu yerinde tutma modeli geliştirilmelidir.

- Geri kalmış bölgeleri kalkındırmak aynı zamanda ulusal pazar için de önemlidir. Başlangıçta gelişmiş bölgelerden toplanan vergilerin teşvik ve ucuz krediler yoluyla geri kalmış bölgelere aktarılması gelişmiş bölgeler açısından bir israf gibi görülebilir. Fakat zaman içinde geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ile buralar gelişmiş bölgeler için pazar konumuna gelecekleri için bu özellik gelişmiş bölgelerin de lehine olacaktır. Bunun için AB'nin kendi içindeki geri kalmış bölgeler için uyguladığı politikaların benzerleri geliştirilerek bunlardan Türkiye için de yararlanılabilir.

Kırsal sanayi girişimlerinin başarılı olması şu hususlarla da yakından ilgilidir;

- Kırsal sanayinin mekânsal plânlamasında iklim ve yer şekilleri başta olmak üzere fizikî coğrafya şartları dikkate alınmalıdır.
- Türkiye'de kırsal yapının temelini oluşturan köylerimizin dağınık ve parçalı yapısı mutlaka göz önüne alınmalıdır. 36 bin köyün 16 bininin nüfusunun 250'nin altında olduğu unutulmamalı, yatırımlarda merkez köylere ağırlık verilmelidir.
- Öncelikle çevredeki hammadde kaynaklarını değerlendiren tesisler olmalıdır.

- Ulusal ve uluslar arası pazarlara uygun üretim yapmalıdır.
- Çevreye duyarlı olmalıdır.
- Mevcut başarılı ve kâr getiren şirketleri geliştirici ve destekleyici olmalıdır.
- Emek yoğun, fakat aşırı istihdamdan da uzak tesisler olmalıdır.
- Gerekirse halka açık olmalıdır.
- Mümkünse tek tip ürüne dayalı olmalıdır. Ancak bu durumda belli konuda uzmanlaşabilir ve daha kolay rekabet edebilirler.

- Sosyal ve kültürel çevreye uygun olmalı, çevredeki geleneksel yapı, insanların geçmişten gelen –ör. dokuma gibi- becerileri dikkate alınmalıdır.
- Teknik donanım ve şartlar dikkate alınmalı, önemli merkezlere uzak olacaklarından arıza ve tamir durumlarında büyük şehirlerin uzmanlığına ve desteğine ihtiyaç duymadan yerel ölçekte kendilerini onarabilmelidirler.
- Mutlaka devlet desteği olmalı, devlet kurumları ihtiyaçlarının bir kısmını serbest rekabet ortamında kırsal sanayi kuruluşlarından sağlamalıdır.

Sabrınız ve ilginiz nedeniyle teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

cyilmaz@omu.edu.tr
cevdet_yilmaz@hotmail.com